

DANNY SCHMIDT: RUSSLAND IM SPIEGEL DER MEDIEN

Eine Diskursanalyse der deutschen Presse 1999 bis 2016

Ujvári Hedvig¹

ujvari.hedvig@btk.ppke.hu

Internationale ind Interkulturelle Kommunikation, Bd. 16, Berlin, Frank & Timme, 2022.

A médiakutatás egyik legösszetettebb kérdése, hogy miként formálódik a társadalmak külvilágról alkotott képe – különösen akkor, amikor ez a kép nem közvetlen tapasztalatból, hanem a kommunikáció és a kultúra szimbolikus műveleteiből áll elő. Danny Schmidt monográfiája éppen ezt a problémát helyezi középpontba: azt vizsgálja, milyen diszkurzív és történetileg rögzült mechanizmusok révén alakult ki a német nyilvánosság Oroszország-képe az elmúlt két évtizedben. A kötet egyszerre kínál elméleti mélységet és empirikus gazdagságot, s e kettőt ritka módszertani következetességgel egyesíti.

Schmidt már a bevezetésben kijelöli könyve alaptételét: a német médiában Oroszország nem pusztán külpolitikai szereplő, hanem kollektív önértelmezési felület, amelyen keresztül a társadalom saját identitását, értékviszályait és törésvonalait teszi láthatóvá. Az idegenről alkotott kép (*Fremdbild*) – Luhmann értelmében a *Selbstbild* rejtett oldala: az idegen tematizálása a társadalom önmagáról folytatott kommunikációjának része. A média ebben nem csupán interpretál, hanem aktívan részt vesz az identitás konstrukciójában.

A szerző rámutat, hogy a 2000 utáni német Oroszország-diskurzus különösen intenzív, mégis következetlen: a sajtóban egyszerre jelenik meg Oroszország posztszovjet társadalomként, gazdasági partnerként, fenyegető nagyhatalomként vagy irracionális szomszédként. Schmidt szerint ez a széttartás nem az információk bősége, hanem a társadalmi konszenzus hiánya miatt jön létre: a média nem tud egységes képet közvetíteni, mert maga a társadalom sem rendelkezik egységes értelmezéssel.

A bevezetés további erénye, hogy világosan kijelöli a kutatás hiátusát: bár számos politikatudományi elemzés született a német-orosz viszonyról, eddig nem készült olyan hosszú távú diskurzuselemzés, amely a médiában megjelenő reprezentációkat egységes szerkezetben vizsgálta volna. Schmidt ezért a médiát nem adatforrásként, hanem konstrukciós térként kezeli, ahol a jelentések és a társadalmi önmeghatározás folyamatosan újratermelődnek.

A bevezetés így egyszerre kontextusteremtő és programadó: világossá teszi, hogy a monográfia nem csupán Oroszország németországi médiamegjelenésének feltárása, hanem annak elemzése is, hogyan építi fel a modern társadalom saját identitását az idegenről való kommunikációban.

¹ Habilitált egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar.

Danny Schmidt könyvének elméleti része valóban a monográfia gerince: nem háttérmagyarázat vagy módszertani előszó, hanem önálló intellektuális konstrukció, amelynek minden eleme szükségszerűen épül be a későbbi empirikus fejezetek értelmezési kereteibe. A szerző a médiadiskurzus vizsgálhatóságát attól teszi függővé, hogy az olvasó képes-e ráhangolódni arra a társadalomelméleti horizontra, amelyben a reprezentáció mint kommunikációs jelenség egyáltalán értelmezhető.

A kiindulópont a valóság és a mediális valóság luhmanni megkülönböztetése: a média nem a külvilág eseményeit tükrözi, hanem saját működésének logikája szerint válogatja, rendezi és értelmezi őket. Oroszországról a legtöbb ember nem közvetlen tapasztalat, hanem kommunikáció révén szerez tudást; ezért az ország képe szükségképpen másodrendű konstrukció, amelyet a rendszer szelektív műveletei alakítanak. A médiarendszer szelektivitása így nem technikai szükségszerűség, hanem kulturális művelet: annak meghatározása, mi tekinthető relevánsnak, értelmesnek vagy hírértékűnek.

Schmidt érvelésében a médiát a társadalmi önmegfigyelés elsődleges terének tekinti, amely nemcsak interpretál, hanem a társadalmi valóságot formáló tematizációs mechanizmusokat működteti. A hírszerkesztés, a figyelem irányítása, a bináris értékelés, a moralizáló nyelv, a tipizálás és a történelmi analógia használata mind olyan eljárások, amelyek a komplex politikai folyamatokat narratívává egyszerűsítik. A hírérték struktúrái – újdonság, konfliktus, elvárásmegsértés – eleve meghatározzák, mi kerülhet a nyilvánosságba: ami nem illeszthető be valamely ismert mintába, az alig válik láthatóvá.

A szerző ebből vezeti át az olvasót a kollektív emlékezet és a kulturális szimbolikus készletek vizsgálatába. Meggyőzően mutatja be, hogy a német Oroszország-képet évszázados ikonok és metaforák szervezik: a keleti despotizmus, a knut, a medve figurája, a fagy és a végtelen térségek képei, a romantikus irracionalitás vagy a szenvedéskultusz toposza mind olyan stabil jelentésmagok, amelyek a modern médiadiskurzusban is újra aktiválódnak. Nelson Goodman szimbólumelméletét alkalmazva Schmidt azt hangsúlyozza, hogy ezek a minták kognitív rövidítések: a média segítségükkel teszi befogadhatóvá a politikai komplexitást.

Az elméleti rész nagy ívet záró eleme a diskurzuselemzés módszertani kerete. Schmidt világossá teszi, hogy a diskurzus nem a valóság lenyomata, hanem a „mondhatóság” tere: hatalmi gyakorlat, amely kijelöli, mi válik legitim értelmezéssé, és mi marad a közlés határain kívül. A kritikai diskurzuselemzés feladata így nem a valóság korrekciója, hanem annak feltörése, hogy a média milyen szabályok szerint tesz bizonyos jelentéseket egyáltalán hozzáférhetővé.

A rész végkövetkeztetése előrevetíti az empirikus elemzés kulcsmozzanatait: a német média Oroszországról szóló diskurzusát nem az események önmagukban, hanem a médiarendszer értelmezhetőségi keretei határozzák meg – azok a kulturális, történelmi és szimbolikus mintázatok, amelyek a 2014–2016 közötti homogenizációt különösen erősen előhívták.

A könyv empirikus része az elméleti alapozás után olyan aprólékossággal tárja fel a német médiadiskurzus három nagy korszakát, mintha mindhárom évtizedet külön világként kellene újraalkotnia. A hatalmas korpusz, a több száz elemzett cikk, a módszertani következetesség és a tényanyag strukturált súlya együttesen azt eredményezik, hogy ez a rész nem egyszerű adatbemutató, hanem a diskurzus belső logikájának látványos, ugyanakkor nyugodt tempóban kibontott rekonstrukciója. A szerző már az elején tudatosítja, hogy a diskurzuselemzés számára nem a hírértékű esemény önmagában fontos, hanem az, ahogy a média *kiválasztja, rendezi, egyszerűsíti, metaforizálja és értékelő nyelvbe csomagolja* az eseményeket. A három periódus elemzése ezért egyben azt a rejtett mechanizmust is láthatóvá teszi, amelyben az elméleti részben feltárt kollektív szimbolikus kódok aktiválódnak.

A szerző először a 2000–2001 közötti időszakot veszi górcső alá, amikor Putyin politikai felemelkedése és Bundestag-beszéde a német médiában döntő fordulat lehetőségét villantotta fel. Schmidt nem egyszerűen cikkeket elemez: minden egyes szöveget úgy olvas, mint a diskurzus felszíni hullámvázát. A periódus bemutatása azt mutatja, hogy ebben a korai korszakban még előfordul, hogy Oroszország a „normalizáció”, „stabilizáció” és „partnerség” kulcsszavai felől jelenik meg. A korai *Spiegel*- és *FAZ*-cikkekben gyakran felbukkan a remény narratívája: a „korszakváltás”, az „új esély”, a „nyugati orientáció lehetősége”. A szerző a „tempóról” mint stilisztikai szervezőelvről is részletesen ír: a korai cikkek lassúbbak, kevésbé moralizálnak, inkább magyaráznak, összefüggéseket keresnek, és még a kritikus hang mellett is megtartják az értelmezés nyitottságát. Az elemzés egyik izgalmas része az, amikor Schmidt különböző újságok narratív struktúráját állítja egymás mellé: a *Süddeutsche Zeitung* analitikus racionalitását, a *Spiegel* vizualizáló és dramatizáló hajlamát, a *Welt* ideológiai keretezettségét – láthatóvá válik, hogy a médiamező sokszínű, és a diskurzus még nem zárult be. Az „idegen” tematizációja ekkor még nem válik ellenségképpé, és az ígéretes nyitás retorikája különösen erős. A cikkekben gyakran megjelenik a „hídépítés” metaforája, és Putyin szerepe is árnyalt: nem elsősorban fenyegetéssel, hanem pragmatikus politikai racionalitással társítják.

A 2000-2001-es korpusz elemzése azért is különösen jelentős, mert megmutatja, hogy a kollektív szimbólumkészlet még nem aktiválódott olyan radikálisan, mint később. A knut, a medve, a hidegháborús reflexek itt még csak marginálisan jelennek meg, inkább háttérrezonanciaként. A sajtó olyan értelmezési mozgásteret dolgoz ki, amelyben Putyin nem szükségszerűen az autokratikus örökség megtestesítője, hanem potenciális modernizációs aktor is lehet. Schmidt ezt a periódust mintegy ellenpontként használja a későbbiekhez: megmutatja, hogy a diskurzus homogenizálódása nem eleve adott, hanem történetileg képződő folyamat.

A középső periódus – 2006 és 2008 – már egészen más hangot üt meg. A szerző itt lépésről lépésre rajzolja meg azt a fokozatos, de következetes retorikai eltolódást, amely a sajtó nyelvét átvezeti a normalizáló és nyitott hangvételből a fenyegetésorientált, moralizált, konfliktus-logikájú diskurzusba. A grúzai háború, az energiafüggőségi viták és az orosz belpolitika autokratikus irányba fordulása olyan eseménysor, amely a média narratív gépezetét azonnal működésbe hozza. Ekkor aktiválódnak a kollektív szimbólumok: az „új cár”, az „imperialista visszatérés”, a „régí reflexek”, a „veszélyes birodalom” képei. A szerző érzékenyen vezeti le, hogy a cikkek retorikája miként tolódik át a személyre fókuszáló értelmezés felé. Putyin ebben a periódusban már nem politikai szereplő, hanem személyiségként válik narratív csomóponttá, akinek pszichologizált profilja gyakran többet nyom a latban, mint a politikai folyamatok komplex leírása. Schmidt rámutat: a média gyakran nem a rendszerlogikát elemzi, hanem a vezető karakterét, és ezzel olyan sémát aktivál, amely már az egész diskurzust a „vezető mint veszély” szerkezetébe rendezi.

A 2006-2008-as fejezet egyik kulcsmomentuma a nyelvi polarizáció kérdése. A sajtó cikkei már nem törekednek egyensúlyra: a konfliktus dominál, és a narratívák egyre gyakrabban használják a „Rückfall”, „Eskalation”, „Machtpolitik”, „Bedrohung” fogalmait. A szerző lépésről lépésre mutatja meg, hogy a diskurzus sűrűsödik, az értelmezési mező beszűkül, és a kollektív szimbolikus tér olyan erővel kezd működni, amely később meghatározza a 2014 utáni homogenizációt.

Az empirikus rész csúcspontja azonban kétségkívül a 2014-2016-os ukrajnai válság diskurzusának elemzése. Itt a szerző olyan korpuszt mozgat, amely anyagában és elemzési mélységében is több száz oldalnyi finom értelmezést igényel. A Krím annektálása után a német médiában drámai mértékben aktiválódnak a hidegháborús toposzok, és a szerző rávilágít arra, hogy gyakorlatilag minden vezető napilap – politikai orientációtól függetlenül – ugyanazt a narratív készletet használja. A „Kalter Krieg” sémája visszatér, megszilárdul, majd hivatkozási alappá válik. Schmidt részletesen elemzi az *appeasement*-toposz működését: a média a

Chamberlain-Hitler analógiát olyan könnyedséggel működteti, mintha minden válság előkészített történelmi tanulsága lenne. A cikkek címadási logikájától a szerkezeti megoldásokig látható, hogy az értelmezési keretek drámaian beszűkülnek, és a kollektív szimbolikus tér – medve, knut, cár, hidegháború, titkosszolgálat, propaganda – totálisan uralja a diskurzust.

A szerző itt mutatja be legélesebben a diskurzus homogenizációját: a *Spiegel* drámai metaforái, a *Welt* kemény geopolitikai tónusa, a *FAZ* intellektuális moralizálása, a *Süddeutsche* polgári-liberális aggodalomretorikája – mind ugyanabba az irányba mutat. A politikai komplexitás eltűnik, és az események értelmezése egyaránt moralizált és bináris lesz. A cikkek többsége nem azt vizsgálja, miért történtek az események, hanem hogy milyen történelmi tanulságot *kell* levonni belőlük.

Schmidt egyik legnagyobb érdeme ebben a részben, hogy megmutatja: a diskurzus nem pusztán érzelmileg túlfűtött, hanem *strukturálisan zárt*. A média már nem kérdez, hanem állít; nem mérlegel, hanem kijelöl. A kollektív szimbólumok ekkor már nem metaforikus kísérőjelenségek, hanem a megértés előfeltételei. A hidegháború sémái előre meghatározzák, milyen értelmezés lehetséges, és mi válik kizárttá. A szerző kimutatja, hogy a diskurzus a végére „összezárul”, és Oroszország megjelenítése szinte teljesen monolit lesz.

A záró értelmezés – amely a diskurzussszalakat egyetlen nagy rendszerré formálja – azt mutatja, hogy a sajtóban párhuzamosan futó tematikák (személyiségdiskurzus, történelmi analógia, fenyegetésnarratíva, titkosszolgálati toposzok, DDR- emlékezet) mind egymást erősítve működnek, és együtt hozzák létre a modern Oroszország-kép zárt struktúráját. A szerző következtetése visszafogott, de rendkívül súlyos: a német médiadiskurzus a vizsgált időszak végére olyan értelmezési mezőt hoz létre, amely szinte lehetetlenné teszi az alternatív narratívák megjelenését. A média így – akarva-akaratlan – részt vesz a politikai világ elszegényítésében, amennyiben teljes kultúrtörténeti örökségét mozgósítja, és ez a kulturális örökség válsághelyzetben lezárja a politikai gondolkodás pluralitását.

A kötet végén álló két fejezet olyan szintézis képét adja, amely egyszerre lezárja és új dimenzióba emeli a több száz oldalon keresztül épített elméleti és empirikus érvelést. Ez a rész nem egyszerű konklúzió, hanem a szerző és a könyv egészének tudományos önértelmezése: megmutatja, miért volt szükség erre a komplex konstrukcióra, milyen következtetések vonhatók le a német Oroszország-diskurzusról, és hogyan helyezhető ez el a modern európai közbeszéd mélyebb struktúráiban. A lezárás egyben visszafelé is átvilágítja az empirikus fejezeteket: újra értelmezi a korábbi megállapításokat, és világossá teszi a diskurzusvizsgálat valódi téjét.

A szerző számára a legfontosabb felismerés, hogy a német Oroszország-kép 1999 és 2016 között nem politikai tények lineáris következménye, hanem a médiarendszer strukturális működésének eredménye. A diskurzus nem azért vált homogénebbé, mert Oroszország „rosszabb” vagy „veszélyesebb” lett volna, hanem azért, mert a német média válsághelyzetben – és hosszabb távú kulturális reflexek alapján – egy bizonyos értelmezési készlethez nyúlt vissza. Schmidt következtetése így végső soron nem Oroszországról, hanem Németországról szól: a társadalom saját identitását olyan tükörben szemléli, amelyet maga konstruál, s ebben a tükörben Oroszország gyakran nem történeti-politikai realitásként, hanem kollektív szimbolikus felületként jelenik meg.

Schmidt érvelése szerint a médiadiskurzus rendszerlogikusan záródik be. Ez nem egyszerű torzítás vagy elfogultság, hanem kódolt működési mód: amikor a kommunikációs rendszer normaszegést, fenyegetést vagy moralizálható válságot érzékel, minden korábbi jelentéscsatornát mozgósít, és visszatér a jól ismert interpretációs sablonokhoz. Ez a reflex 2014-ben drámai erővel mutatkozott meg: a hidegháborús analógiák, a pszichologizáló vezetőkép, a „fenyegető medve” toposza, a polarizáló értéknyelv és az „európai normák” narratívája olyan hermetikusan záródó értelmezési mezőt teremtett, amely gyakorlatilag kizárta

az alternatív olvasatot. A szerző hangsúlyozza: a média ekkor nem szándékosan torzított, hanem a saját kognitív logikája szerint járt el, amely válság idején az egyszerűsítés és a binárisítás felé hajlik.

A záró fejezet egyik legfontosabb része, hogy Schmidt pontosan leírja a diskurzus heterogenitásának felszámolódását. 2000 körül a kép még többpólusú volt; 2006–2008 között a konfliktuslogikák kezdtek dominálni; 2014-re pedig olyan mesterséges egyhangúság alakult ki, amely a médiatörténetben is ritka. A média ilyenkor nem az „idegen” megértését szolgálja, hanem a „saját” megerősítését: a diskurzus horizontális nyitottsága vertikális identitáspolitikai szerkezetté alakul.

A kötet másik kulcsmondanivalója, hogy a kollektív szimbolikus rendszer nem folklórmaradvány, hanem a modern médiadiskurzus strukturális alapja. Oroszország mint „ikonikus Másik” – keleti despotizmus, irracionalitás, fagy, végtelen tér, fenyegető birodalom – nem aktuális eseményekből, hanem történeti mintákból nyeri jelentését. Schmidt ezért hangsúlyozza: a német médiában Oroszország elsősorban kulturális jel, nem geopolitikai objektum.

A szerző arra is rámutat, hogy a médiadiskurzus történetileg rétegzett. A 16. századi utazók leírásai, a romantika orientalizáló fantazmái, a Monarchia geopolitikai félelmei, a hidegháború bináris logikája és a posztszovjet átmenet értetlensége mind tovább élnek a modern sajtó retorikájában. A diskurzus tehát nem kizárólag aktuális, hanem mélyen beágyazott és történetileg többretegű.

Schmidt végkövetkeztetése szerint a német médiadiskurzus paradoxona abban áll, hogy miközben egyre több információ áll rendelkezésre Oroszországról, a diskurzus értelmezési terében egyre kevesebb hely marad. Az információbőség nem pluralizálja a gondolkodást, hanem éppen ellenkezőleg: válsághelyzetben a társadalom ösztönösen régi mintázatokhoz nyúl. A monográfia így nemcsak a médiáról vagy Oroszországról szól, hanem arról is, hogyan strukturálódik a modern politikai értelemadás. A végső tanulság világos: aki ma a nemzetközi politikát érti, annak a diskurzust kell értenie – mert a média nem a külpolitika eseményeit közli, hanem a külpolitika értelmét alakítja.